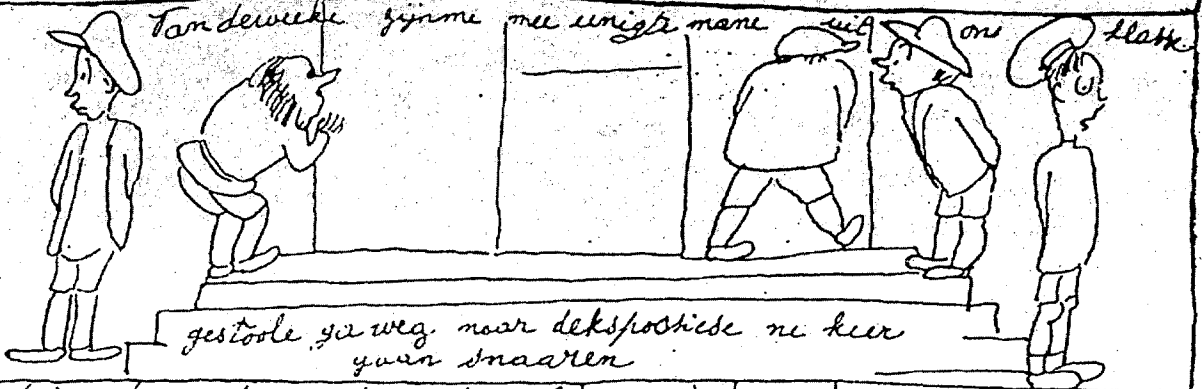
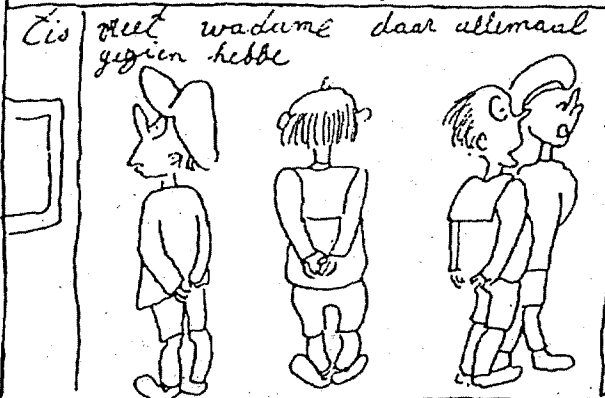

Ellie mijnen hebboom
deksposiede in de burze

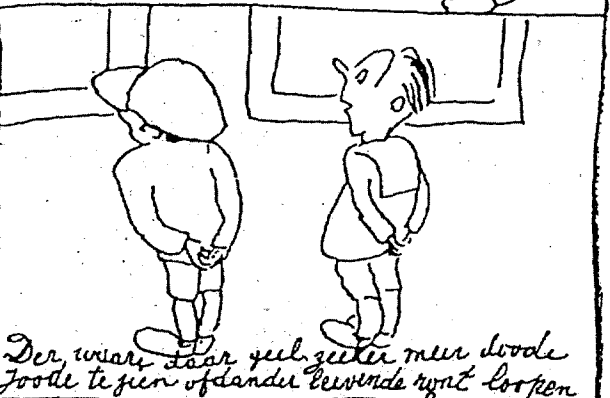

Tandeweke zjime me unighe manne ^{uit} ons ^{slakke}

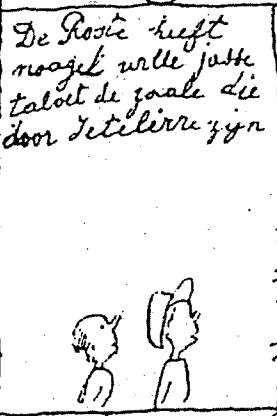
gestoole ga weg naar deksposiede ne keer
yuan snaaren

Cis meet wadame daar allimaal
gegrien hebbe

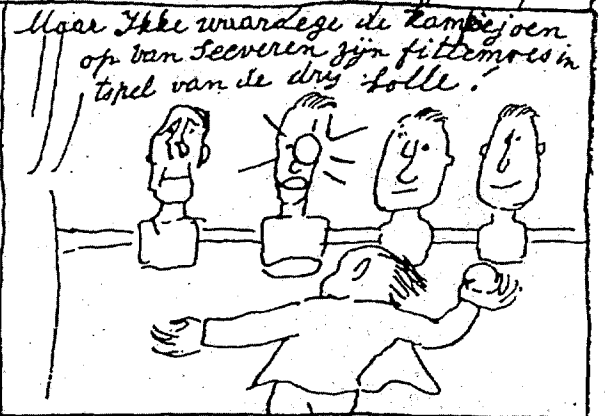
Der waare daer veel zeker meer doode
foode tejen ofdander bevende rypet loopen

De Roste heeft
moagel wille jatte
talot de goale die
door Tetelierre zjin

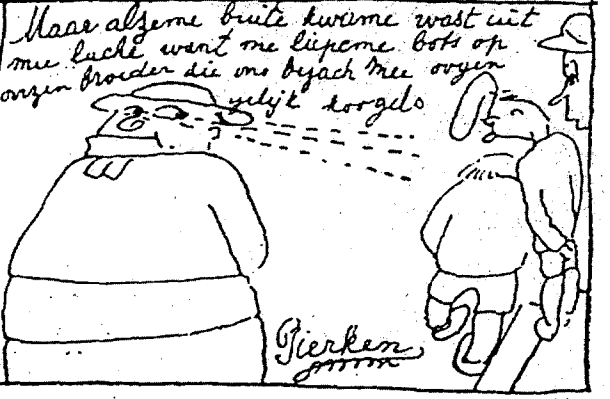
par foise nen
in de groot hooft
kapot yemaakt is
manen in Tetaulde

Maar Ikke unardege de kambejoen
op van Seeveren zjin fittemoes in
tjipel van de dros tolle!

Talherbeste was als Eedoor ne pijl in
van Seevere zjin zet!

Maar algeme brute kwime wast uit
me luche want me lipeme boks op
onzin broeder die ons byach mee orgen
yulijit hoegels

Pierken

**Dekspoosiese in de buzze
Een Anti-Fascistische Tentoonstelling in de
Handelsbeurs in Gent, 4-9 november 1933**

Vincent Neyt, Koninklijke Academie voor Nederlandse
Taal- en Letterkunde

Na een aantal jaren van tegenvallende verkiezingsuitslagen zette de Gentse BWP in 1933 een krachtig propagandaoffensief in. Tijdens de zomermaanden draaide en verspreidde de redactie van *Vooruit* een documentaire over de dagelijkse werking van de krant. Op het kerstcongres van de partij stelde Hendrik de Man voor het eerst zijn 'Plan van de Arbeid' aan de wereld voor, het begin van één van de grootste propagandacampagnes uit de geschiedenis van de BWP. Tussen deze twee in de geschiedschrijving rijkelijk gedocumenteerde gebeurtenissen in, vond in november een opmerkelijke 'Anti-Fascistische Tentoonstelling' plaats in de Gentse Handelsbeurs waarvan op een paar krantenartikels na, geen enkel spoor terug te vinden is. De organisatoren Gust van Hecke, Frits van den Berghe, Emile Langui en Edward Anseele jr., vestigden (slechts enkele maanden na de machtsovername van de nazi's in Duitsland) op een soms choquerende, soms kunstzinnige en soms zelfs ludieke manier de aandacht op het gevaar van het fascisme van Hitler, Mussolini en Joris van Severen.

Op 9 november 1933 publiceerden Frits van den Berghe (1883-1939) en Richard Minne (1891-1965) zoals elke week hun *Brief van Pierken in Koekoek* (1931-1935), het humoristische bijblad van de socialistische krant *Vooruit*⁽¹⁾. Elke *Brief van Pierken* bestond uit een grappige tekst van Richard Minne die nauw aansloot bij de politieke, sociale en religieuze actualiteit van de voorbije weken, met daarop geïnspireerd telkens twee illustraties van Frits van den Berghe. Op de volgende pagina in *Koekoek* kon Van den Berghe dan weer zijn eigen inspiratie volgen, met zijn wekelijkse *Uit mijnen Album*:

Uit mijnen Album: dekspoosiese in de buzze (Koekoek, 09/11/1933)

een korte strip (van meestal acht vakjes) waarin dezelfde personages enkele avonturen beleefden. In de eerste plaats was het Pierke die centraal stond: een godvruchtig jongetje uit de lagere school dat in zijn *Brief van Pierken* overal een mening over heeft.

De afleveringen van *Uit mijnen Album* speelden zich gewoonlijk af ten huize De Spiegelleire, of in 't Sapeurken, de stamkroeg van Pierkes vader. In de aflevering van 9 november echter maakte Pierke een uitstap naar de Handelsbeurs op de Kouter in Gent. Hij bezocht er een tentoonstelling. Een transcriptie van de tekst van dit moeilijk ontcijferbare stripverhaaltje *dekspoosiese in de buzze*:

"Uit mijnen Album: dekspoosiese in de buzze

Vandeweke zjinme mee eenigte mane uit ons klasse gestoole ga weg naar dekspoosiese ne keer gaan snaaren / tis vreet wadame daar allemaal gezien hebbe / Der waare daar geel zeeker meer doode Joodte te zien oflander leevende ront loopen / De Roste heeft par foorse nen naagel wille jasse in da groot hoofd talvet de zaale die kapot gemaakt is door Ietelirre zjin manen in Ietaalde / Maar Ikeke waardege de kampiejoen op Van Seeveren zjin fittemoes in tspel van de drij bolle! / Tallerbeste was als Teedoor ne pijl in Van Seevere zjin gat stektege / Maar alzeme buite kwame wast uit mee lache want me liepeme bots op onzen broeder die ons bezach mee oogen gelijke koogels⁽²⁾."

Minne fluisterde Pierke steeds een losjes op het Gents gebaseerd taal- en klanksysteem in, wat Van den Berghe telkens met de onvaste en onzekere hand van een kind uitschreef. De opstelletjes waren zeer taalcreatief en anarchistisch van vorm, maar inhoudelijk was het duo zelden op de verbeelding aangewezen: alle *Brieven van Pierken* en afleveringen van *Uit mijnen Album* werden opgehangen aan concrete gebeurtenissen, gebruiken of problemen die de leefwereld van een arbeidersgezin uit de jaren '30 bepaalden.

De inhoud van *dekspoosiese in de buzze* is verzonnen noch overdreven. Redactieleden van *Vooruit* organiseerden tussen 4 en 9 november 1933 een 'Reusachtige Anti-Fascistische Tentoonstelling'⁽³⁾ in de Handelsbeurs op de Kouter in Gent. Aanleidingen waren er in overvloed.

Op 30 januari 1933 was Hitler in Duitsland kanselier geworden. Meteen werden joden en politiek andersdenkenden op straat lastiggevallen door leden van de 'Sturmabteilung'. Na de brand in de Rijksdag (27 februari) werden tientallen politieke tegenstanders opgepakt. In maart '33 was dit aantal al zodanig aan het oplopen dat de gevangenen vol zaten en de SA concentratiekampen oprichtte in onder andere Oranienburg en Dachau. Gruwelverhalen over de Hitlerterreur bereikten de buitenlandse pers. De BWP zag het extreem-rechtse probleem in een half jaar tijd uiterst acuut worden: Hitler ging zijn gang in Duitsland, Mussolini ontwikkelde zijn vorm van het fascisme in Italië en ook in Vlaanderen steeg het ledenaantal van het extreem-rechtse Verdinaso gestaag sinds de oprichting in '31⁽⁴⁾.

Vooruit vond dat het hoog tijd was om de aandacht van het volk op het gevaar van deze

ontwikkelingen te vestigen. De uitwerking van de tentoonstelling was kenmerkend voor de partij. Politiek, kunst en spel werden op een opmerkelijke manier met elkaar in verband gebracht: de journalisten zorgden voor de feiten ("*ophefmakende fotografische dokumentatie*"⁽⁵⁾ voor al de hierboven opgesomde gruwel), kunstenaars zoals Frits van den Bergh, Olivier Piette (1885-1948) en Nico Rost (1896-1967) uitten hun engagement in een aantal originele werken speciaal voor de tentoonstelling, en het feestcomité stak enkele anti-fascistisch getinte kermis- en caféspele ineen. De toegang was gratis en alle winst die de caféspele opleverden, werd besteed aan het eetmaal in de scholen ("*voor de soep van de kinderen der werklozen*"⁽⁶⁾).

Dit initiatief getuigt van de dynamiek die ook in Vlaanderen op gang kwam in reactie tegen de overwinning van het antidemocratische gedachtegoed in Duitsland en het losbandige geweld van de SA in de eerste maanden na de machtsovername. Maar ook in de geschiedenis van de socialistische partij zelf speelde de tentoonstelling zich op een belangrijk scharniermoment af. Een maand later, op het kerstcongres van de partij in 1933, kondigde Hendrik de Man voor het eerst zijn 'Plan van de Arbeid' aan. Het 'Plan De Man' was het definitieve keerpunt na een periode van tegenvallende verkiezingsuitslagen. Sinds 1927 was de partij regeringsdeelname ontzegd. Als voornaamste reden wordt aangehaald dat de socialistische partij bij haar deelname in de regering van '27 net als de andere partijen geen antwoord had op de heersende economische depressie⁽⁷⁾. In '33 werd er in Gent een nieuw propagandaoffensief ingezet met het draaien van een documentaire over de werking van *Vóoruit* in de zomer, de populaire 'Anti-Fascistische Tentoonstelling' in november en het 'Plan De Man' in december. De professionelere aanpak van de propaganda via de cinema, het duidelijke standpunt tegen extreem-rechts en een concreet economisch plan voor het bestrijden van de crisis, spraken een groot deel van de bevolking aan; vooral Hendrik de Man leidde de partij opnieuw naar regeringsdeelname in twee opeenvolgende drieledige regeringen-Van Zeeland (I van 25 maart 1935 tot 26 mei 1936 en II van 13 juni 1936 tot 25 oktober 1937).

Na een kort overzicht van de belangrijkste samenstellers en medewerkers, bespreek ik de verschillende onderdelen van de tentoonstelling in de volgorde waarin ze in *Uit mijnen Album: dekspoosies in de buzze* voorkomen. De organisatoren wilden de aandacht van het publiek vestigen op enkele belangrijke gebeurtenissen uit de wereldpolitiek, maar maakten ook gretig gebruik van de omstandigheden om hun politieke tegenstanders in Gent aan te pakken.

De organisatoren

In het uitgebreide artikel in *Vóoruit* over de openingsdag van de tentoonstelling werd Paul-Gustave van Hecke⁽⁸⁾ (1887-1967) aangewezen als hoofdverantwoordelijke. Als medeorganisatoren noemt hij:

"Een schaar jonge kerels, die zich heel offerwillig daarvoor ten dienste stelden. We noemen: Anseele junior,

kunstschilder Fritz Vanden Berghe (die speciaal voor de tentoonstelling een tiental groote werken schiep), Langui, A. De Keuleneir, Alb. Bytebier, architect Bontinck en uw dienaar⁽⁹⁾."

Op 8 januari 1933 ging Van Hecke als hoofdredacteur van start met de nieuwe zondagse culturele rubriek *Het Geestesleven*. De 'Anti-Fascistische Tentoonstelling' in november van datzelfde jaar was al meteen een eerste realisatie van de beginselverklaring van 8 januari: het vulgariseren van actuele stromingen in kunst, wetenschap, architectuur en politiek.

"Met onze socialistische pers willen we nog iets anders dan socialistische kiezers kweeken. Onze bladen worden opgesteld met de betrachting van ook opvoedend te werken: van, behalve de verspreiding onzer beginselen, aan onze lezers te geven dat minimum van algemeene ontwikkeling dat den mensch vormt. Met dit voor oog, vangen we hier onze taak aan op de grondvesten van een cultureel plan : voor een proletarische cultuur, tegen de verburgerlijking der cultuur⁽¹⁰⁾."

Van Hecke gaf een aantal schrijvers en kunstcritici uit zijn entourage een vaste plaats in *Het Geestesleven*: Richard Minne, Achilles Mussche en Paul Kenis schreven geregeld, maar vooral kunstcriticus Emile Langui (1903-1980) en de Nederlandse schrijver/vertaler/journalist, Nico Rost, leverden in '33 bijna wekelijks kopij af. De jonge Edward Anseele jr. (1902-1981) was de enige politicus onder de organisatoren. Hij was in '32 net zijn loopbaan begonnen als gemeenteraadslid en schepen van de Burgerlijke Stand en van Sociale Werken in Gent. Hij werd één van de tenoren van de naoorlogse socialistische politiek. De drie andere namen op het lijstje van Van Hecke waren toen nog relatief onbekend. Georges Bontinck (1903-2000) was net afgestudeerd als architect aan de Academie van Gent. Amedée de Keuleneir (1902-1999) was tussen 1930 en '34 samen met Jozef Chalmet actief als straatpropagandist voor de partij in Gent. In 1933 was De Keuleneir secretaris van de Gentse afdeling van de Centrale voor Arbeidersopvoeding (CAO). In de zomer van dat jaar werkte hij als opnameassistent mee aan de bovengenoemde documentaire film over *Vóoruit* die Van Hecke regisseerde⁽¹¹⁾. De Keuleneir had door zijn straatpropagandawerk en zijn functie bij de CAO goede contacten met de Gentse arbeiders. Bij de opnames zorgde hij dan ook voor figuranten, bracht werklozen samen voor de camera. Ook Emile Langui was opnameassistent.

Albert Bytebier (1908-?) begon zijn carrière in de partij als propagandist tijdens de jaren '30. Hij werd in de loop van de jaren '30 net als De Keuleneir in het vakbondsleven actief. Tijdens de oorlogsjaren koos Bytebier voor de collaboratie, in tegenstelling tot zijn medeorganisator De Keuleneir die één van de kopstukken van de Gentse verzetsbeweging werd⁽¹²⁾.

Het nummer van *Koekoek* met *Uit mijnen Album: dekspoosies in de buzze* kregen de abonnees thuisgeleverd op donderdag 9 november: de ochtend van de laatste dag van de tentoonstelling. Frits van den Berghe had dus nog net de tijd om de bijzonder populaire *Brief van Pierken* als propagandamiddel te gebruiken voor een tentoonstelling die hij mee organiseerde, en waar "10 originele werken" van zijn hand te bewonderen waren.

Het Bruinboek op doek

De tentoonstelling was in de eerste plaats een reactie tegen de politieke ontwikkelingen in Duitsland. Op 28 oktober '33 verstuurden Gust Balthazar, voorzitter, en Emile Vergeylen, secretaris van de BWP voor het arrondissement Gent-Eeklo, een brief naar alle partijgroepen van hun arrondissement, waarin zij de tentoonstelling voor het eerst aankondigden. Deze tekst werd twee dagen later verbatim in *Vóoruit* overgenomen. De tentoonstelling was één van de manifestaties van wat ze noemden "de anti-fascistische aktie van onze Partij"; andere initiatieven waren het aanplakken van affiches, het verspreiden van manifesten, het organiseren van meetings (veelal in het Feestlokaal van Vooruit in de Sint-Pietersnieuwstraat) en het houden van straatacties tegen "de Vlaamsche soldeniers van Hitler, de Dinaso's"⁽¹³⁾. Verder gaf de brief een overzicht van het tentoongestelde materiaal:

"In de twee groote zalen van de Handelsbeurs wordt een **ophefmakende fotografische dokumentatie** tentoongesteld van de misdaden van de bruine moordbenden van Hitler in het Duitse Derde Rijk. Nog niet gekende foto's over de Rijksdagbrandstichting, de politieke moorden, de Jodenvervolgung, de martelingen in de konzentriekampen die kunnen vergeleken worden met dezelfde beestachtigheden hier in onze gewesten uitgericht door het keizerlijke leger van Wilhelm II. Aan deze misdaden worden afzonderlijke afdelingen gewijd, evenzoo aan den brutalen aanslag op de kultuur door het verbranden van honderdduizenden boeken, die Hitler uit het 'hemelsche Derde Rijk['] wilde doen verdwijnen"⁽¹⁴⁾. Zo onbekend waren de foto's niet. De organisatoren haalden hun fotografische documentatie uit het pasverschenen *Bruinboek van de Hitler-Terreur*⁽¹⁵⁾. Het politieke deel van de tentoonstelling was helemaal gestructureerd volgens de opeenvolging van hoofdstukken in het *Bruinboek*. Dit boek was de eerste publicatie van het Wereldcomité voor de slachtoffers van het Hitlerfascisme, gecentraliseerd in Londen en voorgezeten door Lord Marley, de toenmalige vice-president van het Engelse Hogerhuis. De naar Engeland gevluchte Albert Einstein was erevoorzitter. Zij brachten documenten samen die ze gekregen hadden van in totaal meer dan honderd medewerkers:

"Het wereld-comité voor de slachtoffers van het Duitse fascisme heeft zijn vele authentieke documenten ter beschikking gesteld; eenige van de zijde van journalisten, andere van de zijde van artsen en advocaten, voor wie bijzondere wegen tot de waarheid open stonden, die het echter niet wagen hun informaties in Duitsland te publiceren en het trouwens ook niet kunnen"⁽¹⁶⁾.

Het *Bruinboek* geeft een overzicht van de geschiedenis van de NSDAP tot en met de machtsovername van Hitler en een korte biografie van Marinus van der Lubbe. De samenstellers wilden op deze manier verklaren waarom Van der Lubbe een geschikt slachtoffer was voor het nazicomplot om door een brand in de Rijksdag en de arrestatie van een communist ter plaatse, de formele en juridische legitimatie te bekomen voor de geplande pogrom tegen de KPD, de SPD en de joden. De Rijksdagbrand van 27 februari 1933 en de daaropvolgende maatregelen van de Hitlerregering worden in het *Bruinboek* stap voor stap en aan de hand van bemachtigde documenten gereconstrueerd⁽¹⁷⁾. In de volgende hoofdstukken gaat de redactie in op de boekenverbranding van 10 mei

Illustratie uit het Bruinboek: de door de SA gemolesteerde Jonas Fränkel

1933 in Berlijn, en brengt getuigenissen samen over mishandelingen en folteringen op straat. Cijfermateriaal en onderschepte documenten vormen de basis van een relaas over de jodenvervolging en de rassentheorie van de nazi's, en over "veertigduizend mannen en vrouwen in de Concentratiekampen"⁽¹⁸⁾. De korte inhoud van het *Bruinboek* komt in grote trekken overeen met de inhoud van het politieke luik van de 'Anti-Fascistische Tentoonstelling' in de Handelsbeurs, op enkele belangrijke toevoegingen na: een afdeling over het fascisme in Oostenrijk, en de stand rond Joris van Severen en het Verdinaso. Het verslag in *Vóoruit* van de openingsdag van de tentoonstelling is opgesteld als een rondleiding in de zalen van de Handelsbeurs door organisator Gust van Hecke. Dat de bron van de documenten het *Bruinboek* was, blijkt duidelijk uit zijn formulering:

"Indrukwekkende fotomontages vertolken hier den nieuwen geest, waaraan Duitschland thans ten prooi is gevallen. We zien de oorlogshetze en de concentratiekampen door authentieke foto's uitgebeeld en een heele serie dokumenten verhaalt de geschiedenis van den Rijksdagbrand. [...] Tē midden deze schilderijen hangt een indrukwekkend doek, een nazi voorstellend bij een deze [sic] overbekende lugubere brandstapels, die zoowat overal in het derde Reich in 't publiek werden aangestoken om er de beste werken op letterkundig, philosophisch en wetenschappelijk gebied aan het vuur prijs te geven. Onderaan prijkt de eereijst van al de kunstenaars en geleerden, die door deze barbaarsheid getroffen werden. Vóorwaar, een innige hulde, die door al onze intellektueelen ten zeerste zal gewaardeerd worden⁽¹⁹⁾."

De gruwelpropaganda in de politieke zaal liet de grootste indruk na. Zoals Pierke beschreef in *dekspoosiese in de buzze*: "Der waare daar geel zeekeer meer doode Joode te zien ofdander leevende ront loopen". Gust van Hecke formuleerde het anders:

"Een treffende voorstelling van gruweldaden

De volgende wand is bekleed met groote schilderijen, gemaakt naar authentieke foto's. Ze geven ons een onvergetelijk beeld van den hitleriaansche gruweldaden. Vernoemen we slechts: het naakte vrouwenfiguur Janowski, met stalen roeden en knuppels gegeeseld; - Heinrich Junge, afschuwelijk vermoord; - Jonas Fraenkel, de te Weenen erg gekwetsten frontrabijn; - de nazi, die het hakenkruis scalpeert in de haren van een zijner slachtoffers. Dat alles doet de bezoekers huiveren. Maar we staan hier in geen akelig wassenbeeld-museum, neen, we staan hier voor de om wraak roepende afgrijselijke werkelijkheid⁽²⁰⁾."

In het *Bruinboek van de Hitler-Terreur* zijn veertig illustraties opgenomen. Het grootste gedeelte daarvan heeft betrekking op de Rijksdagbrand, de boekenverbranding en de naziboycot van joodse winkels. Een tiental andere echter zijn foto's van verminkte lichamen (dood of levend) en van vernederingen van joden, socialisten en communisten door soldaten van de 'Sturmabteilung'⁽²¹⁾.

Drie van de vier foto's die Gust van Hecke in zijn overzichtsartikel in *Vóoruit* beschreef, zijn uit het *Bruinboek* afkomstig. Onder de foto van *Het naakte vrouwenfiguur Janowski* in het *Bruinboek* wordt haar getuigenis als volgt samengevat:

"Zwaar mishandelde vrouw

De directrice van het bureau voor sociale aangelegenheden, Mevrouw Maria Jankowski, Berlijn-Köpenick, Bergmannstrasse 18, werd door 4 SA-mannen naar het SA-lokaal Demut Elisabethstrasse 29 te Köpenick gebracht en daar twee uur lang met knuppels, ijzeren roeden en zweepen op haar blote lichaam geslagen. De fotografie toont de gevolgen van deze vreselijke mishandelingen. Mevrouw Jankowski liep

ernstige invendige kwetsuren op. De Hitler-regering heeft een strafproces wegens 'Gruwelcampagne' tegen haar geopend⁽²²⁾."

Ook de meer dan tachtigjarige Jonas Fränkel werd door de SA aangepakt: twee mannen drongen zijn huis binnen (Dragonerstrasse 37 in Berlijn – dus niet in Wenen zoals *Vooruit* schreef) en schoten hem twee keer langs het hoofd. Ze vertrokken omdat ze dachten dat hij dood was. Toen ze vernamen dat hij de aanval zou overleven, kwamen ze opnieuw langs en dwongen hem een document te ondertekenen waarin hij getuigde dat hij door joden was aangevallen. Daarenboven verklaarde het Wolff-bureau (op aandringen van de regering) dat er nergens een 'Opperrabbijn van dien naam' bestond⁽²³⁾. Onder de foto van wat Gust van Hecke beschreef als het 'scalperen' van een hakenkruis in het haar van een jood, stond in het *Bruinboek* het onderschrift: "Een SA-man te Chemnitz knipt een jood een hakenkruis in zijn haar. Deze foto werd als prentbriefkaart verkocht met het opschrift: 'Zuiveringsactie te Chemnitz'"⁽²⁴⁾.

De vraag waar de redactie van het *Bruinboek* de documenten vandaan heeft gehaald, wordt in de laatste zin van het vorige citaat ten dele beantwoord. Veel bezwarend fotomateriaal diende met grote voorzichtigheid het land uitgesmokkeld te worden, maar een aantal van de gruwelfoto's zijn door de SA zelf genomen en verspreid⁽²⁵⁾. De foto *Heinrich Junge, afschuwelijk vermoord* is niet afkomstig uit het *Bruinboek*. Heinrich Junge was een Duitse sociaal-democraat. Hij werd op 10 juli 1932 vermoord.

Opdat ze hun impact niet zouden missen, werden de gruwelfoto's op grote panelen uitgeschilderd. Frits van den Berghe was de enige schilder onder de organisatoren. Naar alle waarschijnlijkheid waren de 'grote schilderijen' dus van zijn hand, en zijn dit de 'tien groote werken' die hij volgens Gust van Hecke speciaal voor de tentoonstelling schiep. Omdat de werken uitsluitend voor die ene gebeurtenis waren geschilderd, en het uitvergrooten van een foto de enige functie was die ze hadden, hechte Frits van den Berghe er vermoedelijk niet veel artistieke waarde aan, en heeft hij er zich achteraf niet voor ingespannen opdat ze bewaard zouden blijven.

De redactie van *Vooruit* zag meteen na het verschijnen het belang in van het *Bruinboek*. Het werd te koop aangeboden in de socialistische boekenwinkel De Vlam. Er verschenen uitgebreide besprekingen, telkens op de voorpagina van de krant, uitgebreider en diepgaander opnieuw opgenomen in *Het Geestesleven*. Maar ook na de eerste golf van publiciteit bleef *Vooruit* erop aandringen dat het hele volk het boek zou lezen en het gevaar van het fascisme zou inzien. Maar de verkoop liep minder goed dan de partij gewild had: het boek kostte ongebonden 39 frank, ingebonden 42. In volle crisis was dit voor een arbeider onbetaalbaar⁽²⁶⁾. De Vlam riep het volk er zelfs toe op de kosten met vrienden te delen en het boek aan elkaar door te geven. Toen de redactie van *Vooruit* na enkele maanden vond dat de boodschap nog steeds niet genoeg mensen bereikt had, besliste ze (in overeenstemming met de beginselverklaring van *Het Geestesleven* om kunst, wetenschap en politiek beschikbaar te stellen voor iedereen) het verhaal van het *Bruinboek* opnieuw te vertellen in een tentoonstelling die voor iedereen gratis toegan-

kelijk was. Vermoedelijk is het verschijnen van het *Bruinboek* de eerste concrete aanleiding geweest voor de tentoonstelling.

Het Verdinaso in Gent

In Gent hing er in 1933 op zijn minst gezegd een grimmige sfeer tussen geëngageerde socialisten en de leden van het Verdinaso. De partij die door Van Severen in '31 was opgericht, huisde in Gent aan de Korte Meir (nu Kortemeer). De Dinaso's gedroegen zich als soldaten. Ze droegen groene uniformen. Aan de deur van 't groen kot' (zoals tegenstanders het Dinaso-tehuis noemden) stonden permanent enkele 'groenhemden' op wacht. De bestuursleden lieten zich met een militaire titel aanspreken. Het Verdinaso was een extreme variant van een tendens die in de jaren '30 bij alle partijen aanwezig was: om hun politieke macht te demonstreren organiseerden ze allemaal massamanifestaties die vaak volgens een militaire discipline verliepen⁽²⁷⁾. De drie traditionele partijen hadden jongerenverenigingen die ze in meerdere of mindere mate een militair karakter gaven. Van die drie was de Socialistische Jonge Wacht (SJW) zonder twijfel de meest radicale. Het antimilitarisme en het beëindigen van de herbewapening van de Europese landen waren in het interbellum zijn belangrijkste standpunten. Toch zag een deel ervan zich door het ontstaan en de uitbouw van fascistische milities in de jaren '20 en '30 genoodzaakt een eigen militie op te leiden. Alle leden die daarvoor kozen kregen: "oefeningen, defensiesporten, manoeuvres, een technische opleiding en politieke initiatie"⁽²⁸⁾.

Toen de Dinasomilities in '31 in het straatbeeld van de grote steden verschenen, ging de SJW zich nog strakker organiseren. Al in september '33, twee maanden vóór de tentoonstelling, was er in het parlement sprake van om privé-milities bij wet te verbieden. Op 14 oktober '33 verbood de minister van Binnenlandse Zaken, Poulet, de militaire oefeningen van de Dinaso's na rellen rond de 'Groene Huizen' in Mechelen, Brussel en Gent⁽²⁹⁾. Nadat er in het begin van '34 bij confrontaties dodelijke slachtoffers gevallen waren, werd de wet op de privé-milities goedgekeurd op 29 juli 1934. De wet bleek echter moeilijk toepasbaar⁽³⁰⁾.

Terwijl de knokploegen van beide partijen geregeld in de straten van Gent in confrontatie met elkaar kwamen, voerden *Vooruit* en *Hier Dinaso!* een even hevige woordenstrijd op papier. *Vooruit* had het vooral gemunt op de figuur van Joris van Severen. In '33 publiceerde de krant enkele documenten waarmee ze de contacten tussen Van Severen en de Hitlerpartij wilde bewijzen. Deze bewijsstukken kregen een plaats op de 'Anti-Fascistische Tentoonstelling'. In het verslag van de openingsdag werd de 'stand' van Joris van Severen als volgt beschreven:

"De Vlaamsche Hitler

Onvermijdelijk moest M. Joris Van Severen, de leider der Dinaso's, hier ook in een stand aan de droeve eer komen. Een groot spandoek wijst op de ophefmakende onthullingen van 'Die neue Weltbühne', die 'Vooruit' voor een paar dagen kenbaar maakte. Ook de sensationele dokumenten door ons blad gepubli-

ceerd betreffende de relaties tusschen Deutschland en de Dinaso's zijn hier tentoongesteld. 'Koekoek' is hier natuurlijk niet vergeten⁽³¹⁾."

Het tentoongestelde materiaal bestond in de eerste plaats uit het artikel dat het Duitse tijdschrift *Die neue Weltbühne* op 19 oktober 1933 had gepubliceerd. Het betrof een lijst met de uitgaven die de NSDAP had besteed aan zusterpartijen in andere landen. Naast België zou 7.200.000 fr. hebben gestaan. *Vóoruit* citeerde:

"Von April bis August 1933 hat die NSDAP (Nazi) den holländschen Nazionalsozialisten Unterstützungen im Betrag van 1.200.000 Mark gewährt. 850.000 MARK FLOSSEN FÜR PROPAGANDISTISCHE ZWECKE NACH BELGIEN, UM DIE SEPARATISTISCHEN BESTREBUNGEN DER NAZIONALEN MINDERHEIT BELGIENS ZU UNTERSTUTZEN⁽³²⁾."

Van Severen ontkende dat het geld bij het Verdinaso was gestort; hij stelde dat het werd gebruikt om de Hitlerpropaganda in België te betalen⁽³³⁾. Maar ook al vóór het artikel in *Die neue Weltbühne* was verschenen, insinueerde *Vóoruit* dat de fundering van het Verdinaso uit Duitsland kwam. Begin oktober 1933 maakte de krant, net onder het logo, de bedenking: "Het Hitlerkot te Gent heeft 1/2 miljoen gekost. Vanwaar komt het geld?" De Dinaso's hingen de krant de volgende dag aan hun voordeur met als antwoord: "50 % van Hitler en 50 % van de Jezuieten, stommerikken!!!" *Vóoruit* maakte dankbaar gebruik van de spellingsfout in 'stommerikken' in zijn wederwoord de volgende dag⁽³⁴⁾.

Op 7 oktober kopte *Vóoruit*: "De Duitse fascistten wenden zich tot het hoopje Dinaso-lakeien voor een 'broederlijke' samenwerking". De redactie had een brief in handen gekregen van de 'Reichsleitung' van de NSDAP die gericht was aan Joris van Severen:

"Het werd op 29 december 1931 door de Duitse Hitlerianen gezonden aan de chef van de Dinasobende, den rijken fils-à-papa Van Severen. In den brief wordt 'broederlijke' samenwerking aangeboden, want iedereen weet toch dat Hitler, de Duitse kroonprinsen en al de oude sabelslepers van over den Rijn het 'Vlaamsche broedervolk' diep in hun hart dragen. [...] Die samenwerking werd door de Dinasobende aanvaard⁽³⁵⁾."

De schrijver (zijn handtekening is moeilijk te ontcijferen⁽³⁶⁾) begon zijn brief met de woorden: "Door het toedoen van den Heer doktor Fleischmann-Köln, onzen partijgenoot, ontvingen wij een beschrijving der nationaalsolidaristische beweging en uw adres⁽³⁷⁾". De voorgestelde samenwerking bestond uit het uitwisselen van propagandamateriaal en politieke manifesten.

Naast het artikel uit *Die neue Weltbühne* en de brief aan Van Severen hing aan de muur in de Handelsbeurs ook een uittreksel uit de *Berliner illustrierte Nacht-Ausgabe* van 30 oktober 1930 (!), waarin Van Severen omschreven werd als "De 'Vlaamsche Hitler' Joris Van Severen, leider der Nationaal-solidaristische beweging, die thans S. A. -afdeelingen opricht". Een afdruk van dit bezwarende artikel zette *Vóoruit* op 10 oktober op de voorpagina⁽³⁸⁾.

De drie genoemde documenten vormden de kern van de stand op de tentoonstelling. De rest van het materiaal was er vooral ter versiering: enkele persfoto's van de tweede landdag van het Verdinaso in Tielt op 10 september 1933, en een aantal spotprenten (overwegend van de hand van Frits van den Berghe) van Joris van Severen die versche-

nen zijn in het speciale themanummer van *Koekoek* over het Verdinaso (26 oktober 1933)⁽³⁹⁾. Het themanummer was een overweldigend succes: al vóór de publicatie werden er maar liefst 3000 extra bestellingen gedaan bovenop de normale oplage⁽⁴⁰⁾. Het nummer van *Koekoek* behandelde het conflict tussen het Verdinaso en de Gentse socialisten, maar bracht het probleem eveneens tot de juiste proporties terug: het bewees dat de magere Joris van Severen (die in alle spotprenten moeite heeft om zijn uniform te vullen) en zijn pokdalige rechterhand Wies Moens eerder figuren van spot waren.

De kop van Matteotti

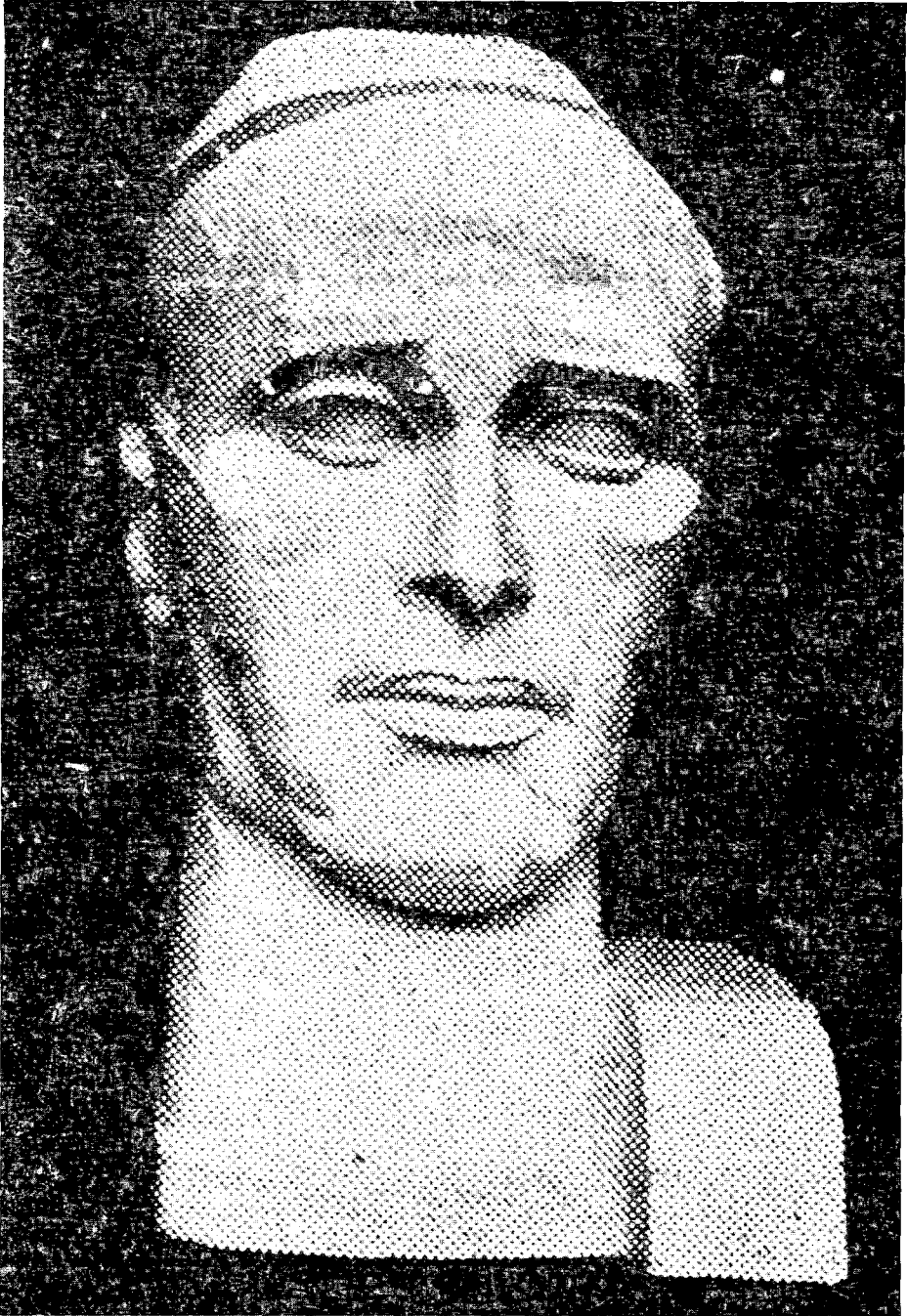
De muren van de eerste van de twee grote expositiezalen van de Handelsbeurs waren gevuld met alles wat hiervoor is besproken. In dezelfde zaal zorgden de organisatoren echter ook voor een kunstzinnig tegengewicht voor al het fascistische geweld:

"Ter nagedachtenis der onbekende martelaars

Maar de tijd laat niet toe dat we lang voor iederen stand verwijlen en een volgende, de indrukwekkendste en de ontroerendste, roept onze aandacht. Drie reusachtige koppen, in groene kransen: Matteotti, Lessing en Stelling. Deze martelaren van het fascisme zijn voor de arbeiders als het ware heiligen geworden en van dezen stand gaat een grootsche indruk van diepe vereering en onuitroeibare liefde uit. Aangrijpend in zijn eenvoud. Deze drie beelden hangen er ter verzinnebeelding van de nagedachtenis der onbekende arbeiders, die ten offer vielen van het fascisme⁽⁴¹⁾."

Matteotti was nog een tweede maal in de zaal aanwezig: *"Wat verder in de zaal prijkt een beeldhouwwerk van den Gentschen kunstenaar Piette: de reusachtige kop van Matteotti, den eersten, grooten martelaar der fascistische bendes."*⁽⁴²⁾

In het midden van de zaal stond dit imposante beeld van één meter twintig hoog. Pierke omschrijft Giacomo Matteotti (1885-1924) nogal onnauwkeurig als *"kapot gemaakt [...] door Itelirre zijn manen in Ietaalde⁽⁴³⁾"*. Matteotti vervulde voor de Vlaamse socialisten een symboolfunctie in hun strijd tegen extreem-rechts. De BWP richtte in 1927 het Matteottifonds op dat opvang bood voor politieke bannelingen. Een borstbeeld van deze man kon op een 'Anti-Fascistische Tentoonstelling' in geen geval ontbreken. Het beeld was van de hand van de Gentenaar Olivier Maurice Piette⁽⁴⁴⁾. In 1933 kende Frits van den Berghe Olivier Piette al een hele tijd. Ze waren allebei afgestudeerd aan de Gentse kunstacademie, en beiden bleven nadien actief in de vriendenkring Kunst en Kennis. Waarschijnlijk werd Piette benaderd door zijn vrienden organisatoren van de tentoonstelling om de 'Kop van Matteotti' te maken. Het kunstwerk is in elk geval tussen '31 en '33 gemaakt: in een nummer van *Gand Artistique* uit '31 worden de beeldhouwwerken van Piette uitvoerig besproken en de 'Kop van Matteotti' wordt niet vernoemd⁽⁴⁵⁾. Het beeld van Piette op de 'Anti-Fascistische Tentoonstelling' stond in het midden van de grote zaal op een houtblok opgesteld. Zoals de vriend van Pierke deed in *Uit mijnen Album: dekspoosies in de buzze*, konden de bezoekers een spijker kloppen in het houtblok als blijk van medeleven en respect.

Kop van Matteotti (Vooruit, 2-3/11/1933)

Nico Rost brengt Oranienburg op de planken

Op de ochtend van de eerste dag van de tentoonstelling stond in de krant het programma van de openingsplechtigheid. Om vier uur in de namiddag gingen de deuren open voor een beperkt gezelschap genodigden, om zes uur kon iedereen binnen. In die eerste twee uur werden de genodigden vergast op een speciale muziekkuitvoering van het kwartet van Adhémar Lepage, een toespraak van *Vóoruit*-hoofdredacteur Gust Balthazar, en een opvoering van een toneelstuk dat elke avond tussen 4 en 9 november werd hernomen: "*Radio-reporters in het concentratiekamp van Oranienburg*", spel in 1 bedrijf door *NIROLIS*, uitgevoerd door den 'Multatulikring', met medewerking van de 'Soc. Anti-Oorlogsliga'⁽⁴⁶⁾. Een van de speciale genodigden was de reporter van *Vóoruit* die de volgende dag het uitvoerige verslag deed waaruit ik al citeerde. Over het toneelstuk en zijn auteur schreef hij:

"Te 17.30 uur [...] een tooneelspel vertoond, met de medewerking van den Multatulikring en de Soc. Anti-Oorlogsliga. Voor een stampvolle zaal, gaat het doek op. Het tooneel verbeeldt het berucht concentratiekamp Oranienburg, afgezet met prikkeldraad en S.A.-mannen. Hier is het, dat al wie anders denkt dan Hiileriaansch, gevangen en gefolterd wordt. En we krijgen nu het lijden te zien van zoo'n groep anti-fascistische menschen. Slagen en verwijten, vernederingen en martel-oefeningen vormen er schering en inslag.

De gansche zaal siddert even als de nazi-man er met de zweep op losgaat. En dan volgt er een scherp-satirische scène, met buitenlandsche journalisten, hoe deze om den tuin geleid worden. Ook de radio-berichten der Duitschers worden duchtig over den hekel gehaald. De vertolking van het tooneelspel is knap en bij het einde valt den spelers dan ook een storm van verdiende toejuichingen te beurt.

Een hulde aan Nico Rost

Partijsekretaris Vergeylen neemt de gelegenheid van dezen eersten speelavond te baat om den schrijver van dit spel, onzen medewerker Nico Rost, die het stuk werkelijk meemaakte in het Duitsch concentratiekamp, te huldigen. Nico Rost, in de zaal aanwezig, wordt door het publiek zeer toegejuicht. We stippen hier terloops aan, dat vandaag deze typische tooneelschets te 16.30 uur wordt opgevoerd. Maandag, Dinsdag, Woensdag en Donderdag telkens te 8 u'⁽⁴⁷⁾.

De Nederlandse journalist Nico Rost was lid van de communistische partij. Hij ging in 1925 in Berlijn wonen, en werd er vaste correspondent voor enkele Nederlandse periodieken. Hij schreef over Duitse politiek en cultuur, onder andere over Egon Erwin Kisch, Carl Einstein en Gottfried Benn, schrijvers met wie hij in die periode ook bevriend raakte⁽⁴⁸⁾. Na de arrestatie van Marinus van der Lubbe in de Rijksdag op 27 februari bracht de Gestapo in Berlijn een bezoek aan alle gekende en vermeende communisten, ook aan Rost. Er werden foto's van Stalin in zijn kamer aangetroffen. Hij werd niet meteen opgepakt, maar moest machteloos toekijken hoe de agenten zijn uiterst dierbare bibliotheek meenamen: vierhonderd tweeënnegentig boeken, tweehonderd vijftien brochures, twee pakken kranten en een cartotheek met notities⁽⁴⁹⁾. In april werd hij wel gearresteerd en naar het concentratiekamp in Oranienburg (in een oude brouwerij) gebracht. De eerste groep gevangenen (veertig 'marxisten') werd op

31 maart in Oranienburg vastgezet. In augustus was het gevangenen aantal al opgelopen tot negenhonderd, en waren er zowel joden als politieke tegenstanders geïnterneerd⁽⁵⁰⁾. Rost werd enkele weken vastgehouden. Door een tussenkomst van de Nederlandse consul kwam hij vrij. Hij was in Berlijn aanwezig op 10 mei, toen de nazi's op de Opernplatz boeken zoals er in zijn bibliotheek waren aangetroffen, verbrandden. Rost moest het land verlaten. In de zomer van '33 ging hij in Brussel wonen. Vrijwel onmiddellijk begon hij voor *Vóoruit* te schrijven onder het pseudoniem Nirolis. Zijn eerste artikelenreeks verscheen tussen 8 en 13 juli onder de titel *Een concentratiekamp in het Derde Rijk*. In zes afleveringen beschreef hij zijn belevenissen vóór, tijdens en na zijn verblijf in Oranienburg. Maar hij waarschuwde:

"Ik heb enigen tijd in het concentratiekamp in Oranienburg doorgebracht, ben de eerste vier maanden van het Hitlerregiem in Duitschland gebleven en heb zooveel mogelijk geprobeerd de waarheid over de behandeling der gevangenen op het spoor te komen. Veel mededeelingen over de wreedheden aan gevangenen begaan, kan ik niet doen, daar ik anders mijn zegslieden in moeilijkheden zou brengen. Hetgeen ik zelf met eigen oogen zag en uit betrouwbare bron hoorde is echter voldoende om het ware gezicht van dit regiem te tonen⁽⁵¹⁾".

Hij drukte zich zeer voorzichtig uit, en met reden, want bij zijn ontslag uit het concentratiekamp had de adjudant hem nog toegebeten: *"Verder waarschuw ik u uitdrukkelijk voor het verspreiden van gruwelberichten. We lezen alles, wat over ons geschreven wordt en onze arm is lang, heel lang⁽⁵²⁾".* Maar gruwelberichten schreef hij toch. Hij publiceerde ze niet alleen in *Een concentratiekamp in het Derde Rijk*, hij liet ze daarenboven enkele maanden later op de tentoonstelling van zijn vrienden op de redactie van *Vóoruit* nog eens uitdrukkelijk naspelen door de acteurs van de Multatulikring.

Toen Rost zijn celgenoten had verteld dat hij journalist was, begonnen al zijn medegevangenen hem hun verhaal te vertellen. In zijn verslag vernoemde hij zo weinig mogelijk namen. Maar de specifieke aard van de mishandelingen onthield hij wel, en alle verschillende martelingen waren waarschijnlijk op het podium van de tentoonstelling te zien:

"Met behulp van deze lucifers ziet de reporter [d.i. Rost zelf – V.N.] hoe deze menschen geslagen en mishandeld zijn. [...] De meesten zijn sociaal-democratische en kommunistische gemeenteraadsleden uit de kleine omliggende dorpen, funktionarissen van de Roode Hulp en de Internationale Arbeidershulp, proletarische Vrijdenkers en andere organisaties. Een paar Joden zijn onder hen – kleine kooplieden uit deze streek. [...] Men heeft hen allen geslagen en vele S.A.-lieden hebben hun sadistische lusten aan hem [sic] botgevierd⁽⁵³⁾".

Zoals in het verslag van de openingsdag van de tentoonstelling is opgemerkt, werden de brute geweldscènes afgewisseld met de enscenering van het officiële bezoek van enkele journalisten aan het concentratiekamp. Ook Rost was hier enkele keren getuige van geweest. Hetgeen hij later voor het toneel bewerkte, beschreef hij uitgebreid in zijn feuilleton in de krant:

"Vele buitenlandsche journalisten blijven – bewust of onbewust – in gebreke de volle waarheid over het leven in de concentratiekampen en gevangenissen onder het Hitlerregiem mede te deelen. Velen van hen zijn niet opgewassen tegen de methode's der Duitse regeering, die hen met opzet bedriegt en anderen

laat zich [sic] - bewust of onbewust - bedriegen. Aanvankelijk wilden ze zich misschien wel moeite geven en zelfstandig een onderzoek instellen, maar dit onderzoek stuitte op groote moeilijkheden en zoo heel erg veel was er de directie en aandeelhouder van zijn blad immers toch niet aan gelegen de juiste toedracht te weten. Ze bepaalden zich dus tot deelname aan enkele bezichtigingen, waartoe ze door de autoriteiten werden uitgenoodigd. Ook de meeste diplomaten en pers-attaché's van buitenlandsche mogendheden volgden deze weg. [...] Talrijke journalisten [...] meenden van hun 'loyaliteit' tegenover de Duitse regeering te moeten blijf geven door te schrijven, dat de meeste gevangenen zelfs te zachtmoedig en met te veel begrip behandeld werden. De regeering zal deze journalisten zeker niet vergeten en hun diensten belonen door hen nu en dan een radio-voordracht (voor goed geld) te laten houden, waarin ze eveneens deze 'loyaliteit' kunnen toonen⁽⁵⁴⁾."

Het toneelstuk duurde waarschijnlijk maar een half uurtje. Het kleine podium stond in de tweede zaal van de Handelsbeurs, naast het 'panopticum' en het vogelpikspel.

De opvoering voor de speciale genodigden op de openingsdag ging van start om 17.30 u., en om 18.00 u. gingen de deuren al open voor het publiek. Zeer hoogstaand toneel zal dit stuk van Rost niet zijn geweest. Het doel lag ergens tussen het bewustmaken en het choqueren van het publiek. De theatertekst is naar alle waarschijnlijkheid verloren gegaan. Op de bibliotheek van Nico Rost is na de eerste keer in februari '33, nog tweemaal beslag gelegd door de Duitsers: een tweede maal in 1943 toen hij in Brussel werd opgepakt en naar een concentratiekamp in Dachau werd gebracht, en een derde maal in 1951, toen hij van de ene dag op de andere uit de DDR werd gezet en zijn boeken moest achterlaten⁽⁵⁵⁾.

Ook in het archief van de Multatulikring, bewaard in Amsab, is geen spoor van deze toneelvoorstelling terug te vinden. Christ De Bruyker geeft in 1965 in zijn *Geschiedenis van de Multatulikring Gent van zijn stichting af tot 1940* een opsomming van alle stukken die de Multatulikring in '33 heeft gespeeld, maar vermeldt het toneelstuk van Rost niet⁽⁵⁶⁾. Een groot gemis is het ontbreken van de theatertekst echter niet. Aan de hand van de tekst van *Een concentratiekamp in het Derde Rijk* en de foto van een scène die verscheen in *Vóoruit*, kunnen de inhoud, de toon en de stijl van de opvoering grotendeels gereconstrueerd worden.

Nico Rost is vooral bekend als de auteur van *Goethe in Dachau*, een verliteratuurd ooggetuigenverslag van zijn jaren in dit concentratiekamp. Het boek verscheen in '47 en wordt sindsdien onafgebroken gelezen en gewaardeerd. Maar wat weinigen weten, is dat Rost al in '33 een vergelijkbare weg aflegde: hij overleefde een kamp, en ging er meteen over schrijven.

Gust van Hecke nam Rost niet op in zijn lijstje van de organisatoren van de Anti-Fascistische Tentoonstelling, maar zijn aanwezigheid, zijn kennis en zijn engagement waren onmisbaar. Rost was de belichaming van alles waar de expositie voor stond. Wat voor bezoekers slechts foto's en schilderijen aan de muur waren, waren voor hem herinneringen. Geheel in de geest van de tentoonstelling en de groep mensen waarin hij zich bevond, is ook de creatieve uitdrukkingvorm die Rost voor het overbrengen van zijn boodschap kiest.

'De führer Van Severen neemt voedsel bij Hitler!'
Illustratie van Frits van den Berghe (Koekoek, 27/10/1933)

Een antifascistische kermis

In de vakjes vijf en zes van *Uit mijnen Album: dekspoosiese in de buzze* lijkt het relaas van Pierke een ongeloofwaardige wending te nemen: Joris van Severen krijgt opeens een 'bolle' tegen zijn 'fittemoes' van Pierke en een pijl in zijn gat van Teedoor. Maar ook hier heeft Frits van den Berghe zijn verbeeldingskracht niet hoeven te gebruiken. De zaal waarin het toneelstuk van Rost werd opgevoerd, was ingericht als een spelletjesruimte. De wassen beelden van een SA- en een SS-man bewaakten een tafel met "*Hitleriaansch speelgoed*"⁽⁵⁷⁾. De organisatoren hadden negen houten koppen laten maken, die onder anderen Hitler, Göring, Goebbels, Hugenberg en Van Severen voorstelden. In de beste kermistraditie konden bezoekers '3 ballen voor nen kluit' krijgen om de fascistenkoppen te doen rollen. De organisatoren doopten deze attractie het panopticum, en waren al na de openingsdag uiterst zeker over de populariteit ervan:

"Het zal voorzeker wel onnoodig zijn het panopticum in 't bijzonder aan te bevelen [...] aan onze partijgenoten, die toch allen een beetje van de familie zijn van Jan-klopt-er-op"⁽⁵⁸⁾!"

'Den Vlaamschen Hitler' was tevens het onderwerp van een tweede attractie. In het al eerder vermelde themanummer van *Koekoek* over het Verdinaso, stond op de laatste bladzijde een paginagrote spotprent van Frits van den Berghe: 'De führer Van Severen neemt voedsel bij Hitler'⁽⁵⁹⁾. Als een typische moederfiguur uit de Afrikaanse kunst houdt Hitler de baby Van Severen aan de borst. De zware voeten van Hitler staan in een veld van schedels. De organisatoren hebben deze spotprent uitvergroot, en op het achterwerk van Joris van Severen een grote roos getekend zodat het op een reusachtig vogelpikbord lijkt. Door alweer een 'penning' te storten voor de 'soep voor de kinderen der werklozen'⁽⁶⁰⁾ konden bezoekers een aantal pijltjes kopen en hun gang gaan. In het voorlaatste vakje van de korte cartoon van Frits van den Berghe over *dekspoosiese in de buzze* zijn de grote armen en de roos op het achterwerk duidelijk zichtbaar. Hoe groot het paneel ongeveer moet geweest zijn, is misschien af te leiden uit de verhouding tegenover de drie jonge kinderen eronder.

Van den Berghe was een groot liefhebber en verzamelaar van Afrikaanse kunst. Hij ging alle rommelmarkten af op zoek naar authentieke beeldjes. Zo opmerkelijk was de aanwezigheid van de Afrikaanse moederfiguur dus niet in deze tekening. En toch was hij het niet die deze compositie had bedacht. Hij baseerde zijn prent op een fotomontage van een zekere Fred Deltor⁽⁶¹⁾. De kunstkenner op de redactie van *Het Geestesleven* ontdekten deze fotokunstenaar en Gust van Hecke schreef er een stuk over op 6 augustus 1933, met als titel: "*DE FOTO-MONTAGE: EEN NIEUWE PLASTIEK Bij het werk van een anti-fascistisch kunstenaar Fred Deltor*"⁽⁶²⁾."

Naast de tekst van het artikel stond een afbeelding van de fotomontage die de basis was voor de spotprent. Deltor gaf zijn werk de naam *Moederschap*. Gust van Hecke verklaarde:

"Op de lijven van een stuk neger-plastiek zijn de hoofden gemonteerd van Hindenburg en Hitler. Wat het verleden aan de toekomst dezer 'geboorte' bindt, staat gebeeld in dien achtergrond van houten kruisen"⁽⁶³⁾."

Deltor was een recente ontdekking van de redactie. Het is heel plausibel dat Van Hecke, Rost, Van den Berghe en Langui al in augustus plannen aan het maken waren voor een tentoonstelling. Het *Bruinboek* was immers net verschenen. In Deltor vonden zij een gelijkgezinde, en Frits van den Berghe vond in hem een bron van inspiratie. Ook in *Het Geestesleven* van de daaropvolgende week maakte de redactie plaats voor ander werk van Deltor (een fotomontage rond Von Papen).

Dit alles vormde de rijke voorgeschiedenis van het vogelpikspel op de 'Anti-Fascistische Tentoonstelling'. Het spel was volks, maar in geen geval plat of ongepast. Het was als synthese van politiek, kunst en spel kenmerkend voor de aanpak van de organisatoren van de tentoonstelling. Gust van Hecke en de zijnen wilden de impact van het tentoongestelde materiaal zo groot mogelijk maken: aan de kleine kille foto's uit het *Bruinboek* was geen ontsnappen mogelijk: ze werden op groot formaat via het meer menselijke medium van het schilderij gepresenteerd; het beeld van Piette maakte indruk door zijn omvang, en door zijn plaats helemaal alleen in het midden van de 'serieuze' zaal van de Handelsbeurs; het ooggetuigenverslag van Nico Rost werd niet zomaar verteld maar nagespeeld. En in het teken van het goede doel voegden ze er enkele ludieke, relativiserende toetsen aan toe.

Toch had het verschil in sfeer tussen de twee zalen waarschijnlijk een bevreedend effect, zoals ook de reporter die de openingsplechtigheden versloeg, opmerkte: "*In het panopticum knallen reeds de ballen op de houten koppen der fascistten. Hier heerst jolijt. Maar in de andere zaal defileert de massa traag en zwijgend voorbij de verschillende afdelingen.*"⁽⁶⁴⁾

Voorlopers, reacties en navolgers

De tentoonstelling liep maar gedurende vijf dagen. Dit was uitzonderlijk kort. Daarom riep het partijbestuur op het bezoek niet uit te stellen in de hoop op een verlenging: "*Dat zal en kan niet gebeuren om materiele redenen*"⁽⁶⁵⁾. Het succes tijdens de vijf expositiedagen was echter groot. Zelfs rekening houdend met het 'enthousiasme van een organisator' is het cijfermateriaal dat *Vóóruit* achteraf gaf indrukwekkend:

"*Onze groote anti-fascistische tentoonstelling kent een reusachtig sukses. [...] Het is een feit, dat de tentoonstelling een reuzensukses kent. **Het volk zijn wij op bepaalde uren niet meester geweest.** Als we zondagavond de deuren van de Handelsbeurs sloten, waren **RUIM 10.000 BEZOEKERS** door de zalen gewandeld*"⁽⁶⁶⁾.

Een ander bewijs voor het succes van de tentoonstelling was dit berichtje van 20 december:

"De anti-fascistische tentoonstelling te Brussel

Te Brussel is in het Artistenhuis de antifascistische tentoonstelling geopend, die men vroeger reeds te Gent heeft kunnen bezichtigen"⁽⁶⁷⁾.

De tentoonstelling werd in alle niet-socialistische kranten grotendeels doodgezwegen. Katholieke en liberale lezers mochten niet in verleiding gebracht worden. Alleen

De *Gentenaar* kon het niet laten tussen andere Gentse nieuwtjes zoals klerenmarkten en verkeersongevallen, dit vinnige stukje over de recentste capriool van *Vóoruit* te schrijven:

"Tentoonstelling in de Handelsbeurs

Door het blad 'Vóoruit' wordt in de Handelsbeurs eene tentoonstelling gehouden die voor doel heeft de gruwelen van het fascisme te doen kennen. De inrichting beantwoordt aan het beoogde doel, dat is de menschen afkeerig te maken van het fascisme. Goed zoo - Waarom echter de gruwelen niet toonen die in Rusland nog op veel grooter schaal gepleegd worden door de communisten, die toch door socialisten zooals Vandervelde, Vermeylen, enz. destijds zoo hoog aangeprezen stonden? Dat lijkt een beetje aan komedie want onze lezers mogen niet vergeten dat socialisten zooals Spaak, partijgangers zijn van het fascisme van het proletariaat! Zijn het dan die gruwelen die ons te wachten staan? Vóoruit heeft goed gedaan met ze ons op voorhand te doen kennen⁽⁶⁸⁾."

Wat de wandaden van de communisten in Rusland betrof, had *De Gentenaar* natuurlijk overschot van gelijk. Voor de katholieke partij was wat in Duitsland en Italië gebeurde het mindere kwaad in vergelijking met het bolsjewistische gevaar. Hitler had immers kort tevoren op 20 juli 1933 een concordaat afgesloten met het Vaticaan, waarin hij voor elke Duitser die dat wilde, een katholieke opvoeding garandeerde en aan de kerk de volledige bestuursautonomie beloofde⁽⁶⁹⁾.

In dit artikel heb ik geprobeerd de aanleidingen te schetsen die Gust van Hecke tot het inrichten van deze tentoonstelling hebben gebracht: het verschijnen van het *Bruinboek*, het opduiken van al dan niet authentieke documenten over 'den Vlaamschen Hitler', de vlucht van Nico Rost naar Brussel en de opmerkelijke geëngageerde kunst van Olivier Piette, Frits van den Berghe en (onrechtstreeks) Fred Deltor. Deze uitzonderlijke mensen vonden elkaar door uitzonderlijke omstandigheden.

Maar er was nog een gebeurtenis in juni 1933 die Gust van Hecke aan het denken en het schrijven zette. In *Het Geestesleven* op 18 juni besprak Van Hecke de 'Internationale Tentoonstelling der Fotografie en der Cinema', die pas geopend was in het Paleis voor Schone Kunsten in Brussel. De tentoonstelling gaf een overzicht van de geschiedenis van foto en film. Eén bepaalde evolutie in de fotografie had hem erg getroffen:

"Het is mijn bedoeling niet, hier een gedetailleerd verslag uit te brengen over de tweede Internationale Tentoonstelling der Fotografie en der Cinema, zooeven in het Paleis voor Schoone Kunsten, te Brussel, geopend. [...] Zekere afdeelingen zijn dit jaar buitengewoon belangwekkend. [...] Ik wil echter in het bijzonder de aandacht vestigen op de eerste verschijning in deze tentoonstelling, van de reportage-foto. [...] De getuigenis, die de reportage- en pers-foto's hier brengen, is van de grootste betekenis. Zij wijst er in de allereerste plaats op, dat nu de tijd is aangebroken, waarin de foto haar praktisch en nuttig doel heeft getroffen. Verder, zij toont aan hoe de foto meer nog dan als tijds-dokument, als sociaal-dokumentair en vooral als sociaal-kritisch wapen dienst gaat doen. [...] De reportage-foto brengt het beeld der feiten, levend, direkt en onloochenbaar. [...] Men kan zich hiervan heden ten dage rekenschap geven, bij het zien in de bladen van de werkelijk ophefmakende fotos [sic] die ons zijn komen bewijzen, dat de jodenvervolging, de lichamelijke martelingen, de boekenverbranding, de aanslagen op socialistische lokalen in

Duitsland, de gedrukte logenstraffingen ten spijt, geen uitwindsels zijn⁽⁷⁰⁾".

Veel van de hierboven opgesomde aanleidingen waren er toen nog niet, waardoor de laatste paragraaf van zijn stuk (zie volgende citaat) bijna profetisch is gebleken. De vraag die Gust van Hecke aan het einde van het artikel stelt, heeft hij enkele maanden later dan ook zelf beantwoord:

"We danken het den inrichters der Internationale Foto-tentoonstelling, te Brussel, een aanvang te hebben gemaakt met het vertoonen van reportage- en pers-foto's. Het ligt voor de hand dat menigeen zal getroffen worden door de vérstreckende beteekenis dezer zoo aktueele, zoo rechtstreeksche getuigenissen door de camera vastgelegd en door de pers veropenbaard en verspreid. Doch dit voorbeeld zet ons meteen aan hier de vraag te stellen: Wie richt weldra eens een tentoonstelling in van die fotografische reportages, die ons een volledig beeld bieden zullen van de hedendaagsche menschelijke ellende, van de praktijken en gevolgen der kapitalistische en fascistische heerschappij, van de moderne middelen tot vernieling der beschaving, van de ekonomische wanorde, van de uitwerkingen der jongste oorlogen, van den groei der bewapeningen, van... de 'schoone' wereld zoo als hij door de zorgen zijner uitbuiters geworden is? Die foto's zijn er. Wie brengt ze saam⁽⁷¹⁾?"

Met dank aan: Anne Marie Musschoot, Georges de Schutter, Yves T'Sjoen, Bruno de Wever, Jacques Lust, Edward Vanhoutte, Luc Lievijs, Piet Creve, Michel Vermote, Rik Hemmerijckx, Hendrik Ollivier, Ernst Bruinsma, Piet Boyens.

- (1) Voor meer informatie: De vruchtbare samenwerking tussen Richard Minne en Frits van den Berghe. In: A.M. MUSSCHOOT, Y. T'SJOEN, D. DE GEEST (red.), *Frits van den Berghe en Richard Minne. Brieven van Pierken. Stripverhalen 1931-1935*, Brussel: Snoeck-Ducaju, 1996.
- (2) E VAN DEN BERGHE en R. MINNE, Uit mijnen Album: dekspoosiesie in de buzze. In: *Koekoek*, 09.11.1933, p. 11.
- (3) Van 4 tot 9 November. KOM KIJKEN! In: *Vooruit*, 30.10.1933, p. 6.
- (4) "De beweging, die in november 1931 enkele honderden leden telde, groeide traag maar zeker. Ze telde in 1934 naar schatting 2000 leden", R. VANLANDSCHOOT, Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaso). In: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt: Lannoo, 1998.
- (5) Van 4 tot 9 November. KOM KIJKEN! In: *Vooruit*, 30.10.1933, p. 6.
- (6) Van 4 tot 9 November. KOM KIJKEN! In: *Vooruit*, 30.10.1933, p. 6.
- (7) E. GERARD, Omstreden democratie. In: *De jaren Dertig in België: de massa in verleiding*. Red. R. GOBYN en W. SPRIET, Brussel: ASLK, 1994, p. 87.
- (8) Gust van Hecke was kunstkenner, galerijhouder en één van de grote spilfiguren in het milieu van kunstenaars en kunstcritici in België. Hij was de internationale promotor van het Vlaamse Expressionisme. Al lange tijd vóór deze tentoonstelling was hij redactiemedewerker bij *Vooruit*. Hij schreef vooral filmkritieken voor de wekelijkse rubriek *Het Filmleven*.
- (9) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (10) Ons doel en programma. In: *Vooruit*, 08.01.1933, p. 5.
- (11) Over de film van *Vooruit*: zie R. STALLAERTS, *Rode glamour, bioscoop, film en socialistische beweging*. Bijdragen museum van de Vlaamse sociale strijd, nr. 6, Gent: Provinciebestuur Oost-Vlaanderen, pp. 56-57.

- (12) Bytebier werd op 18 oktober '41 hoofd van de dienst Propaganda van de Unie voor Hand- en Geestesarbeiders (UHGA), de enige vakbondsorganisatie in Vlaanderen die de Duitse bezetters erkenden. Vanaf 16 februari 1942 werd de bestuursstructuur van de UHGA hervormd tot het zogenaamde Diréctorium, daarin werd Bytebier opgenomen met de bevoegdheid Financies en Beheer. Na de oorlog is hij het land uitgevlucht. Hij werd in '47 bij verstek ter dood veroordeeld. Meer informatie over de rol van Bytebier in de UHGA is te vinden bij W. STEENHAUT: *De Unie van Hand- en Geestesarbeiders. Een onderzoek naar het optreden van de vakbonden in de bezettingsjaren (1940-1944)*, RUG, doctoraalscriptie, 1983, p. 1046; R. HEMMERIJCKX, A la guerre comme à la guerre. In: *Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXIV(1993)3-4, Gent: Jan Dhondt Stichting, pp. 529-572. Over de activiteiten van de Gentse socialisten tijdens de oorlogsjaren, komen nog enkele andere organisatoren van de tentoonstelling aan bod.
- (13) Amsab, Fotoclub Vooruit, map 1933.
- (14) Amsab, Fotoclub Vooruit, map 1933.
- (15) *Bruinboek van de Hitler-Terreur en den Rijksdagbrand*, voorbereid door het Wereld-comité voor de slachtoffers van het Hitler-fascisme, Nederlandsche uitgave, tweede druk, Amsterdam: Scheltjens en Giltay, 1933.
- (16) *Bruinboek*, p. v (inleiding Lord Marley).
- (17) De reconstructie van de Rijksdagbrand die in het *Bruinboek* door O. KATZ werd samengesteld, werd al in 1940 kritisch benaderd en in twijfel getrokken door J. LAST, *Rinus van der Lubbe, doodstraf van een provo*, Interland-Dinxperlo, 1940.
- (18) *Bruinboek*, p. 238.
- (19) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (20) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (21) R. BESSEL, *Political Violence and the Rise of Nazism: The Storm Troopers in Eastern Germany 1925-1934*, New Haven & London: Yale University Press, 1984. Dit werk geeft een goed overzicht van de stand van zaken van het onderzoek naar de SA en bespreekt de rol die de SA heeft gespeeld bij het veroveren en consolideren van de macht door de NSDAP.
- De vakliteratuur over februari, maart en april 1933 kan de individuele incidenten of sterke verhalen uit het *Bruinboek* niet bevestigen of weerleggen, maar bewijst wel dat Duitsland na de aanstelling van Hitler als kanselier in 'gestructureerde chaos' verkeerde: in het hele land viseerden en bezetten SA'ers SPD-bureaus. Leden van de SA die wettelijk de politie bijstonden (ze hadden het statuut van 'Hilfspolizei'), pakten honderden KPD'ers en vooral SPD'ers op.
- De spontane onbevolen reactie van de stoottroepen was het logische gevolg van de voorgeschiedenis van het politieke geweld tussen links en rechts waar de SA al sinds haar oprichting in '25 een grote rol in speelde. Al jarenlang waren er regelmatig opstootjes tussen de SA en linkse milities zoals de sociaal-democratische 'Reichsbanner' (en vanaf '31 het 'Eiserne Front') en de communistische 'Roter Frontkämpferbund' (tot '29) en vanaf '31 de 'Kampfbund gegen den Faschismus' (BESSEL, p. 77). Hun acties bestonden er oorspronkelijk vooral uit elkaars manifestaties te verstoren. Beide partijen maakten zich aan dezelfde misdaden schuldig, vaak waren het zelfs de communistische milities die vechtpartijen uitlokten (BESSEL, p. 77). Na 30 januari 1933 vielen alle remmingen bij de SA weg: ze dienden geen rekening meer te houden met de publieke opinie, met tegenmaatregelen van de politie en met een eventuele tussenkomst van de 'Reichswehr'. Alle plaatselijke SA-afdelingen begonnen meteen hun lokale vijanden te terroriseren. Daarenboven werden de ongecontroleerde terreur en het gebrek aan discipline in de hand gewerkt door de explosie van het ledenaantal van de SA in deze periode: in januari '33 waren er 500.000 SA'ers, in januari '34 waren dat er 2.950.000, zes keer zo veel dus (BESSEL, p. 97). De terreur bleef aanhouden, zódanig dat de NSDAP de SA als een probleem voor de Nieuwe Orde ging beschouwen. In de zomer van '34 besloot de partijtop de SA 'te zuiveren': de SA-leiders werden in enkele weken tijd allemaal opgepakt en doodgeschoten, aan de militie werd alle politieke macht ontnomen. In het *Bruinboek* werd dus met recht en reden geschokt gereageerd op het willekeurige en ongecontroleerde geweld van de SA. Belangrijk is echter dat er voor de milities van de SA vanwege hun ongecontroleerdheid geen plaats was in het Derde Rijk.
- (22) De foto's (en onderstaande citaten) in het *Bruinboek* zijn afgedrukt op glanzende ongenummerde bladen die telkens met 15 normale bladen ertussenin zijn ingevoegd.
- (23) De foto van Jonas Fränkel is te vinden tussen pagina 176 en 177 in het *Bruinboek*, een uitgebreide beschrijving van zijn mishandeling op pagina 205.
- (24) Foto tussen pagina 208 en 209.
- (25) De SA was in het voorjaar van '33 met een grote wervingscampagne bezig die leidde tot een verzesvoudiging van het ledenaantal in één jaar tijd (zie noot 21). De SA was een goed uithangbord voor rekrutering, het was "a

- young, virile, uncompromising political movement*" (BESSEL, p. 153). De leden verspreidden dit soort foto's waarschijnlijk zonder medeweten van de leiding van de NSDAP, want Hitler kon het zich niet veroorloven dat er al na enkele maanden van zijn bewind anti-Duitse boycots in het buitenland zouden worden afgekondigd.
- (26) Eén frank van 1939 is nu ongeveer 24 frank waard. 39 frank is dus nu ongeveer 940 frank (de vergelijking klopt niet helemaal omdat de algemene koopkracht toen heel wat lager was dan nu). Gebaseerd op: V. JANSSENS, *De Belgische Frank: anderhalve eeuw geldgeschiedenis*, Antwerpen: Standaard, 1976 en recente NIS-informatie.
- (27) M. REYNEBEAU, Mensen zonder eigenschappen. In: *De jaren Dertig in België*, pp. 37-38.
- (28) R. VELGHE, *De Socialistische Jonge Wacht (1930-'40): aktie van een oppositionele jeugdorganisatie in de BWP*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1982, p. 179.
- (29) R. VAN DOORSLAER, W. VAN DEN EYNDE, R. GOBYN, Kroniek. In: *De jaren Dertig in België*, p. 257.
- (30) R. VAN DOORSLAER, W. VAN DEN EYNDE, R. GOBYN, Kroniek. In: *De jaren Dertig in België*, p. 264.
- (31) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (32) Een belangrijke onthulling. In: *Vooruit*, 01.11.1933, p. 1.
- (33) In de vakliteratuur vond ik nergens een bewijs van contacten omtrent subsidiëring tussen de Duitse Dienst Propaganda en het Verdinaso tussen '31 en '33. Geraadpleegde literatuur: J. CREVE, *Het Verdinaso en zijn militie, militievorming tussen beide Wereldoorlogen in Vlaanderen en Nederland (1928-1941)*, RUG, licentiaatsverhandeling, 1985; W. DOLDERER, *Duitsland-Vlaanderen*. In: *NEVB*, I, pp. 997-1013; R. VANLANDSCHOOT, Verbond van Dietsche Nationaal Solidaristen (Verdinaso). In: *NEVB*, III, pp. 3192-3204.
- (34) Hoe de Dinaso's de Gentsche bevolking uittarten. In: *Vooruit*, 06.10.1933, p. 3.
- (35) De Duitse fascistten wenden zich tot het hoopje Dinaso-lakeien voor een 'broederlijke' samenwerking. In: *Vooruit*, 07.10.1933, p. 1.
- (36) Op het eerste gezicht lijkt er 'Karl Mötz' te staan.
- (37) De Duitse fascistten wenden zich tot het hoopje Dinaso-lakeien voor een 'broederlijke' samenwerking. In: *Vooruit*, 07.10.1933, p. 1.
- (38) Dinaso = Dinazi: Joris van Severen, de Vlaamse Hitler / Aldus betitelen hem zijn eigen Duitse vrienden. In: *Vooruit*, 10.10.1933, p. 1.
- (39) Richard Minne en Frits van den Berghe publiceerden in dat nummer een *Brief van Pierken* met de toepasselijke naam *In het dienasoriejom*. Andere artikels in dit nummer waren *Express-interview met Wies Moens, De gevolgen van het uniformverbod* en *Hier Dinaso! proeve van programma*.
- (40) Het Dinaso-nummer. In: *Vooruit*, 22.10.1933, p. 1.
- (41) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (42) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (43) Matteotti, een Italiaans socialistisch politicus, zetelde als leider van de oppositie in het parlement. Vanaf het begin van de regeringsperiode van Mussolini (oktober '22) bond Matteotti fel de strijd aan tegen het fascisme. Hij deed vaak onthullingen over fraude en intimidatie door de fascistten in de Kamer. Zijn vijanden (onder leiding van Mussolini zelf) lieten hem in 1924 ontvoeren en vermoorden.
- (44) Voor wie meer wil weten over het leven en werk van Piette: Bij het overlijden van beeldhouwer Olivier Piette. In: *Vooruit*, 19.11.1948, p. 4 en E. VAN LOO, Olivier Piette. In: *Gand Artistique*, (1931)7. Ook Piette was, zoals enkele andere organisatoren van de tentoonstelling, actief in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog: hij was luitenant in het Geheim Leger. Bron: *Overlijdingsbericht PIETTE Olivier, Gent, 17 november 1948*, uit de knipselmap Olivier Piette, bibliotheek Museum voor Schone Kunsten, Gent.
- (45) E. VAN LOO, Olivier Piette. In: *Gand Artistique*, (1931)7.
- (46) Anti-Fascistische Tentoonstelling. In: *Vooruit*, 04.11.1933, p. 6.
- (47) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (48) <http://194.7.253.55/dsifrost.html>.
- (49) H. OLINK, *Nico Rost, de man die van Duitsland hield*, Amsterdam: Nijgh en Van Ditmar, 1997, p. 17.
- (50) Voor exacte informatie over de SA-kampen in '33 en '34: R. BESSEL, *SA Concentration Camps*. In: *Political Violence and the Rise of Nazism*, p. 116.

- (51) Een concentratiekamp in het Derde Rijk: Handleiding bij het lezen van Duitse en buitenlandse couranten. In: *Vooruit*, 09.07.1933, pp. 1-2.
- (52) Een concentratiekamp in het Derde Rijk: De S.A. van Oranienburg. In: *Vooruit*, 12.07.1933, pp. 1-2.
- (53) Een concentratiekamp in het Derde Rijk: De S.A. van Oranienburg. In: *Vooruit*, 11.07.1933, pp. 1-2.
- (54) Een concentratiekamp in het Derde Rijk: Bezoek van journalisten en de waarde daarvan. In: *Vooruit*, 13.07.1933, pp. 1-2.
- (55) <http://194.7.253.55/dsifrost.html>
Het archief van Nico Rost dat zich hoofdzakelijk in Leiden bevindt, bevat alleen documenten uit en over de periode na de oorlog. Er is dan ook niets over de tentoonstelling te vinden. Met dank aan Ernst Bruinsma.
- (56) De Bruyker merkte wel op dat de Multatulikring in deze periode veel anti-fascistische stukken opvoerde: "*De [...] uitbreiding van de autoritaire fascistische en nazi-staten, met hun sterker wordende militaire machten, brachten trots de hevige anti-militaristische propaganda in de democratische landen, de onafwendbare nadering van de tweede wereldoorlog. Het was in zo'n atmosfeer dat de Multatulikring van 1931 tot 1940 meerdere anti-oorlogsstukken vertoond heeft [...].*" C. DE BRUYKER, *De geschiedenis van de Multatulikring Gent van zijn stichting af tot 1940*, Gent: Multatulikring, 1965, p. 85.
- (57) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (58) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 2.
- (59) De führer Van Severen neemt voedsel bij Hitler. In: *Koekoek*, 27.10.1933, p. 16.
- (60) Van 4 tot 9 November. KOM KIJKEN! In: *Vooruit*, 30.10.1933, p. 6.
- (61) Fred Deltor was het pseudoniem van de Italiaan Federico Antonio Carasso (1899-1969). Wegens zijn werk voor een communistische krant werd hij gedwongen het Italië van Mussolini te verlaten. Tussen 1928 en 1933 legde hij zich volledig toe op zijn kunst en werkte in Brussel en Mechelen. Zijn eerste tentoonstelling hield hij samen met James Ensor in Brussel in 1933. Het is waarschijnlijk op deze tentoonstelling dat Gust van Hecke en zijn ploeg het werk van Carasso op het spoor zijn gekomen, *Algemeines Künstler-Lexikon*, München-Leipzig: Saur, 1977, Band 16, p. 306.
- (62) DE FOTO-MONTAGE: EEN NIEUWE PLASTIEK Bij het werk van een anti-fascistisch kunstenaar Fred Deltor. In: *Vooruit*, 06.08.1933, p. 5.
- (63) DE FOTO-MONTAGE: EEN NIEUWE PLASTIEK Bij het werk van een anti-fascistisch kunstenaar Fred Deltor. In: *Vooruit*, 06.08.1933, p. 5.
- (64) De anti-fascistische tentoonstelling. In: *Vooruit*, 05.11.1933, p. 1.
- (65) Van 4 tot 9 November. KOM KIJKEN! In: *Vooruit*, 30.10.1933, p. 6.
- (66) Onze groote anti-fascistische tentoonstelling kent een reusachtig sukses. In: *Vooruit*, 07.11.1933, p. 6.
- (67) De anti-fascistische tentoonstelling te Brussel. In: *Vooruit*, 20.12.1933, p. 3.
- (68) Tentoonstelling in de Handelsbeurs. In: *De Gentenaar*, 07.11.1933, p. 4.
- (69) Dit onderwerp wordt uitgebreid besproken in: G. LEWY, *The Catholic Church and Nazi Germany*, New York-Toronto: McGraw-Hill Book Company, 1964.
- (70) Bij een internationale foto-tentoonstelling. In: *Vooruit*, 18.06.1933, p. 5.
- (71) Bij een internationale foto-tentoonstelling. In: *Vooruit*, 18.06.1933, p. 5.